



KOMUNISTI IZ HRVATSKE I HRVATSKA DRŽAVA (III.)

TAKTIČKI ZAOKRET JUGOSLAVENSKIH KOMUNISTA

Težak položaj hrvatskog naroda nije se popravio ni nakon skupštinskih izbora održanih 18. ožujka 1923. Na njima je za HRSS palo 472.733 glasa, čime je stranka dobila 70 (odnosno 22,4%) mandata.¹ Time je ujedno stekla legitimaciju za zastupanje hrvatskog naroda. Taj je uspjeh ostvaren unatoč izbornom teroru koji su svjesno, s nakanom da isprovociraju reakciju, a potom i represiju režima, provodile Pribičevićeve pristaše i orjunaške skupine. U nekim je slučajevima samo žurna intervencija vojske i redarstvenih snaga spriječila hrvatsko-srpske obračune koji su lako mogli zahvatiti i šira područja i više tisuća ljudi."

Najhitnije obilježje ovih izbora predstavljao je uspjeh nacionalnih stranaka, tj. onih koje su proklamirale zaštitu interesa pojedinih naroda odnosno narodnih manjina (Radikalna stranka, HRSS, SLS, JMO, Džemijet, Njemačka stranka), dok su hametice poražene stranke koje su zagovarale unitarističku, jugoslavensko-integralističku koncepciju, poput Demokratske stranke. Sličan poraz pretrpjele su i radničke stranke. Bio je to jasan pokazatelj da je jugoslavenski integralizam odnosno koncepcija narodnog i državnog jedinstva najobičnija fikcija, da ni pobjeda boljševika u Sovjetskoj Rusiji nije uspjela staviti klasnu borbu u prvi plan, te da nacionalno pitanje predstavlja os oko koje se vrti cjelokupan politički i društveni život u jugoslavenskoj državi.

Poluga za međunarodnu afirmaciju Sovjetskog Saveza

Ignoriranje nacionalnog pitanja i posljedno neshvaćanje težnje pojedinih naroda da stvore vlastitu nacionalnu državu, izviralo je iz biti marksističkog učenja. Stoga je - unatoč njihovim među-

Piše:

Tomislav JONJIĆ

sobnim žestokim prijemima - bilo zajedničko komunistima i socijalistima. To je upravo glavni razlog da ni socijalisti u Hrvatskoj nisu imali znatnijeg uspjeha. U gornjoj Hrvatskoj su zbog svoga jugoslavenstva nailazili na otpor, a u Dalmaciji čak nisu uspjeli formirati ni jednu *ćeliju*?



Njihovo zalaganje za "jedinstvenu državnu organizaciju s jednim parlamentom uz velika samoupravna prava upravnih jedinica", preferiranje centralističkog ustrojstva, pozdravljanje Vidovdanskog ustava i sudjelovanje u vladama (tzv. ministerijalizam), te uvjerenje da postoji samo jedan, jugoslavenski narod, dok će "plemenske razlike" kao zapreka klasnoj borbi uskoro biti izbrisane,⁴ vodili su izravno u marginalizaciju.

Za razliku od socijalista, koji će za koju godinu praktično utrnuti kao posebna politička snaga, komunisti će se održati. Tomu su dva ključna razloga: organizacijsko-tehnička i financijska potpora SSSR-a i (također iz Moskve) diktirano prilagođavanje nacionalnim i društvenim kretanjima u Jugoslaviji.

Nakon pobjede u građanskom ratu i sloma intervencije, što je izazivalo opasane promjene u unutarnjem tretiranju nacionalnog pitanja, sovjetska je diplomacija shvatila da bi ukazivanje na neriješena nacionalna pitanja moglo biti jednom od snažnih poluga i za vanjsku promociju i afirmaciju SSSR-a.

Na konferenciji u Genovi u proljeće 1922., Sovjeti su krenuli u diplomatsku ofenzivu. Na opće iznenađenje, u Rapallu su 16. travnja 1922. s Njemačkom sklopili ugovor o prijateljstvu i trgovini, što je značilo izlazak iz potpune međunarodne izolacije. Moskva se time nije zadovoljila. Vođa sovjetske diplomacije, komesar za vanjske poslove Gregorij V. Čičerin, iskoristio je prigodu skrenuti pozornost na potrebu rješavanja crnogorskoga, pa i hrvatskog odnosno makedonskog nacionalnog pitanja.⁵ Sovjetski je Savez bio snažnim protivnikom versailleskog poretka, kojemu je Kraljevina SHS bilajeđan od ključnih stupova. Izražavajući nesuglasje s tadašnjim stanjem u Europi i hoteći nacionalne pokrete upregnuti u svoja ideološka kola, Sovjeti su počeli demonstrirati skrb za male narode.

U memorandumu od 30. prosinca 1922. upućenom svjetskoj konferenciji, Čičerin i Rakovszky su opetovano oštro osudili versailleski mir i uključivanje Makedonije, Crne Gore, Dobruđe, kao i dijelova Albanije, Dalmacije (!) i Hrvatske u nove državne tvorevine a da pučanstvu nije pružena prigoda slobodnom se voljom izjasniti o tome.⁶ Sa sovjetske je

1 Rezultate izbora v. u: R. Horvat, n. dj., 157-164. Prema drugim izvorima, HRSS je dobio 473.733 (21,8%) glasova. (Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.* Knjiga prva, 1918.-1928., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 381-382.)

2 Usp. Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Institut za savremenu istoriju-Narodna knjiga, Beograd, 1979., 148.

3 Toma Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929)*, Institut za savremenu istoriju-NIP Export Press, Beograd, 1974., 106-107., 117. Početkom 1922. SPJ je imala oko 10.000 članova, od čega je u Srbiji, Makedoniji, Hrvatskoj i BiH bilo svega oko 1.500. (Isto, 123)

4 Opš. T. Milenković, n. dj., 658-686.

5 Usp. I. Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb-Ljubljana 1987., 95., 106. i dr. Sovjetsko je izaslanstvo, naime, poteglo pitanje sudjelovanja Turske i Crne Gore na konferenciji (na kojoj sudjeluju i britanski dominioni). (V. P. Potemkin i dr., *Historija diplomacije*, III, Matica hrvatska, 1951., 148.) Predstavnik jugoslavenske države, Košta Kumanudi, teje napadao odbacio, ističući da su Crnogorci i Makedonci zapravo Srbi, a da i i Irvati čine sa Srbima jedan narod, pa nipošto nisu u podređenu položaju, o čemu svjedoče zaključci podgoričke skupštine i zagrebačkog Narodnog vijeća SHS. (Usp. F. Tuđman, n. dj., 316-317.)

6 Vuk Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919-1929*, Istonja XX. veka. Zbornik radova VII, Beograd, 1965., 118, 123.

strane bila riječ o taktici. Istodobno se - upravo u vrijeme približavanja drugim vellesilama (Italiji, Velikoj Britaniji, Francuskoj), što će rezultirati nizom priznanja i uspostave diplomatskih odnosa 1923/24. - Sovjeti pregovarali i s članicama Male Antante, dakle i Kraljevnom SHS. Stoga se čini logičnim zaključiti, da dostupni podaci govore kako se Sovjetski Savez potenciranjem crnogorskoga, hrvatskog i makedonskog problema služio kao polugom pritiska na Beograd u svrhu uspostavljanja odnosa, idući ujedno niz dlaku revizionističkim talijanskim težnjama, kako bi se polučila i sovjetsko-talijanska suradnja.¹

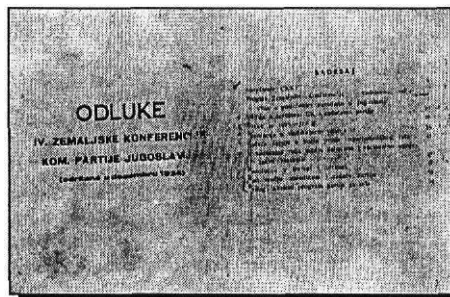
I na unutarjugoslavenskom su planu komunisti planirali taktički zaokret, jer im je u protivnome prijeto potpuni nestanak s političke scene.

Nacionalno pitanje na Trećoj konferenciji KPJ

Iz rezultata skupštinskih izbora 1923. komunisti (organizirani kao Nezavisna radnička partija Jugoslavije) uznastojali su izvući pouku i bar deklarativno napustiti koncepciju jugoslavenskog integralizma, odnosno gledište Sime Markovića, da je nacionalno pitanje u Kraljevini SHS zapravo pitanje konkurentne borbe između srpske, hrvatske i slovenske buržoazije, pa je stoga u biti riječ o ustavnom pitanju, koje se daje riješiti na razini pokrajinskih autonomija. Takva je politika vodila izravno u slabljenje komunističkog utjecaja, pa je ilegalna KPJ bila tek marginalni čimbenik jugoslavenskoga političkog života. Prema podacima koje je samo partijsko izaslanstvo predočilo Kominternina njezinu V. kongresu, KPJ je početkom ljeta 1924. imala 62 organizacije s ukupno 647 članova, od čega je u Srbiji bilo 124, Makedoniji 68, Crnoj Gori 40, Dalmaciji 168, Sloveniji 84, (užoj) Hrvatskoj 99, te Bosni 64.³ Zanimarivanje važnosti nacionalnog pitanja

nesumnjivo je bilo jedan od ključnih uzroka izoliranosti KPJ.

Takva je situacija dovela do pobjede pogleda tzv. partijske ljevice na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ (Beograd, 1.-4. siječnja 1924.) Osim svojih pogleda na organizacijske probleme, agrarno i sindikalno pitanje, ljevica je u svezi s nacionalnim pitanjem počela napuštati gledište da je Jugoslavija homogena nacionalna država. U usvojenoj se rezoluciji polazi od toga da je Jugoslavija država u kojoj jedna vladajuća klasa jedne, srpske nacije, ugnjetava ostale nacije, pa se svima njima načelno priznaje pravo na samoopredjeljenje. Međutim, to pravo na samoopredjeljenje samo je taktičko sredstvo u borbi protiv režima, a radi pridobivanja pristaša i provedbe uskostranačkih interesa. Stoga ono nije izraz stvarne komunističke orijentacije,



niti poluga za razbijanje jugoslavenske države, budući da KPJ ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, te postanak Jugoslavije drži "progresivnim" činom.

Iako još uvijek nema govora o makedonskoj i crnogorskoj naciji, Partija, dakle, verbalno "priznaje svakom narodu pravo na suverenost u određivanju svojih odnosa, dakle i pravo na slobodno otcepljivanje i obrazovanje svoje posebne države, odnosno na priključenje svojoj nacionalnoj državi. (...) Priznavanje pravna otcepljenje nema (...) nikakve veze sa takozvanom 'amputacijom', koja bi značila samo novu formu nacionalnog ugnjetavanja.

Priznajući pravo na otcepljenje, NRPJ time ne tvrdi da je to otcepljenje uvek i svrsishodno. Pitanje celishodnosti i ne-

celishodnosti otcepljenja NRPJ će rešavati u svakoj konkretnoj istorijskoj situaciji samostalno s gledišta interesa progressa i klasne borbe proletarijata.

Prema tome, priznavanje prava na otcepljenje od strane NRPJ ne isključuje njenu agitaciju protiv otcepljenja. Što će punija biti sloboda samoopredjeljenja, to će slabiji biti separatizam, jer će u većini slučajeva, a naročito kod Hrvata i Srba i Slovenaca, sve više isticati teškoće otcepljenja, kako usled etnografske isprepletanosti, tako i usled geografskih i ekonomskih veza i preimućstava velikog privrednog područja za ekonomski razvoj.

Ujedinjenje srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda u zajedničku državu leži u pravcu istorijskog progressa i interesa klasne borbe proletarijata. Ali da bi to ujedinjenje moglo ispuniti svoju misiju, zajednička država mora se zasnivati na bazi dobrovoljnog saveza i pune ravnopravnosti svoju svojih delova, što dosada nije bio slučaj. Otuda NRPJ zastupa pravo svakog naroda u državi da suvereno, slobodnom narodnom voljom i na osnovu nacionalne jednakosti, bez obzira na pokrajinske granice, odredi svoj odnos prema ostalim delovima i državnoj celini..." Međutim, NRPJ će se zalagati za "takav republikansko-federalistički ustav koji će značiti najpuniju ravnopravnost sviju nacija", te među svoje ključne zadatke ubraja nastojanje "da sprovede potpuno jedinstvo radnog naroda ugnjetavajuće i ugnjetavanih nacija".⁵

Partijska rasprava i Kominternin sud

Skupina oko Sime Markovića i dalje se suprotstavljala stajalištima partijske ljevice. Marković se pozivao na Lenjina, koji je tvrdio: "Proletarijat ne može podržavati snaženje nacionalizma. Naprotiv: on podržava sve što pomaže brisanju nacionalnih razlika, rušenju nacionalnih pregrada, sve što veze među nacijama čini sve tešnjim i tešnjim, sve što vodi slivanju nacija. Postupati drukčije - znači stati na stranu reakcionarne nacionalističke buržoazije". Marković ne poriče doktri-

1 Naime, pitanje sudjelovanja Turske i Crne Gore sovjetsko je izaslanstvo postavilo tri dana po dolasku u Genovu, prigodom prvog susreta s talijanskim (!) premijerom L. Factom i ministrom vanjskih poslova C. Schanzerom. Istog je dana, međutim, Čičerin izjavio novinarima da se Sovjetski Savez ne miješa u unutarnje jugoslavenske stvari i da je već ranije u Beču htio uspostaviti dodir s Beogradom, ali je Kraljevina SHS to odbila. I sad želi tješnje odnose sa Srbima (!). Čičerinov je tajnik, pak, izjavio da se potezanje pitanja sudjelovanja Crne Gore veže uz jugoslavensku potporu Wrangelu i njegovim pristašama. Unatoč tome stoje Čičerin 2. svibnja 1922. ponovio izjavu o ugnjetavanju Hrvata, Makedonaca i Crnogoraca u Kraljevini SHS, sovjetska je diplomacija žarko željela uspostaviti diplomatske odnose s Jugoslavijom. (Usp. Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975., 71-72. i d.)

2 Svoja je gledišta Marković teorijski obrazložio u opširnoj raspravi, koja je pod naslovom *Nacionalno pitanje u svjetlosti marksizma* objavljena u Beogradu, u rujnu 1923. Tu je raspravu, kao i Markovićevu brošuru *Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije* (Beograd, studeni 1923), skupa s nizom drugih priloga iz rasprave o nacionalnom pitanju u KPJ, objavila Desanka Pešić u knjizi *Sima Marković: Tragizam malih naroda*, Filip Višnjić, Beograd, 1985.

3 Ivan Očak, *Gorkič: život, rad i pogibija. Prilog biografiji*. Globus Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1988., 78.

4 Često se navodi kako je Treće konferencija održana prosinca 1923.

5 *Rezolucija o nacionalnom pitanju*, u: *Istorijski arhiv*, n. dj., t. II., 67-73. Usp. J. Vrčinc, n. dj., 280-281.

6 S. Marković: *Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije*, u: *Tragizam malih naroda...*, n. dj., 101.

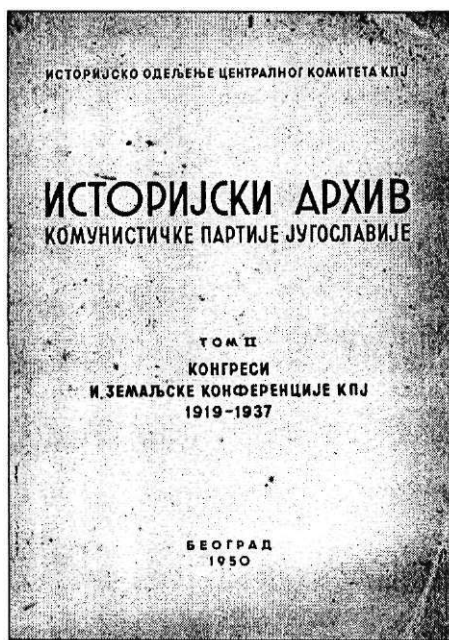
narnu važnost pravana samoodređenje, ali se - opet pozivom na Lenjina - bori protiv njegove primjene. Svojim kritičarima, koji se zalažu za federalističko preuređenje Kraljevine SHS (poput Đure Cvijića ili "druga Mbt-a iz zagrebačke *Borbe*", tj. Ante Cilige), on odgovara kako je elementarna istina: "da su prava nacije jedna, a program i dužnosti proletarijata druga stvar. Revolucionarni proletarijat posmatra sva pitanja, pa i pitanje forme nacionalnog samoopredjeljenja, isključivo pod uglom razvitka klasne borbe, interesa proleTERSKE revolucije".¹

Jedan od istaknutijih hrvatskih sudionika u ovoj raspravi, Ante Ciliga, isticao je kako komunisti nisu ni trebali ni smjeli postati nacionalistima ili *radničevcima*, ali su "trebali borbu za obnovu radničkog pokreta spojiti sa borbom potlačenih naroda protiv beloterorističkog režima i hegemonije srpske buržoazije".² I glavni urednik zagrebačke *Borbe* te član CK KPJ odnosno Izvršnog odbora CK KPJ, Đ. Cvijić, upirao je prstom u štetnost Markovićeve pristupa, naglašavajući kako je pravi put kombiniranje borbe za nacionalno s borbom za socijalno oslobođenje, radi stvaranja "federacije radničko-seljačkih republika".³

S obzirom na rasplamsavanje rasprave unutar KPJ, o tom je pitanju raspravljala i Kominternu na svome Petom kongresu (17. lipnja do 8. srpnja 1924.). Kominternu je bila odlučujući čimbenik međunarodnoga komunističkog pokreta, koji je komunističkim strankama pružao ne samo političku, nego i materijalnu pomoć.⁴ Potvrdivši odluku KPJ, Kominternu je odbacila gledište da stvaranje Jugoslavije "leži u pravcu istorijskog progressa i da je u interesu klasne borbe proletarijata". Zajednička se država mora temeljiti "na osnovi dobrovoljnog saveza i potpune ravnopravnosti", a samoopredjeljenje se "mora izraziti u formi izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranja od njih nezavisnih republika". Jugoslavija je "isključivo tvorevina zapadnoevropskog imperijalizma".

Ta ocjena nije nužno podrazumijevala razbijanje Kraljevine SHS.

Na stajališta jugoslavenskih komunista presudno je utjecala rasprava o nacionalnom pitanju koja je pokrenuta unutar Ruske komunističke partije (bolševika) odnosno unutar Kominterne. U korijenima pokretanja te rasprave bio je poraz operetnih (ali zato ne manje krvavih) pokušaja izvoza revolucije u europske, pa i izvaneuropske zemlje, odnosno pokušaj izazivanja svjetske revolucije. Taj poraz ugrozio je Lenjinovu zamisao o permanentnoj revoluciji, koju je posebno promicao Lav Trocki. Nasuprot Trockomu,



Staljin je radi vlastite afirmacije i učvršćenja svog položaja, gradio teoriju socijalizma u jednoj zemlji. Taje teorija uobličena krajem 1924. Budući da je ona implicirala odgodu svjetske revolucije i diktature proletarijata na svjetskoj razini, bilo je potrebno razbistriti pojmove radi borbe u prijelaznom periodu. Versailleski je, pak, mirovni poredak svojim nametnutim rješenjima upravo ponudio nacionalno pitanje kao mogući detonator svjetske revolucije.

U raspravi *O osnovama lenjinizma*, Staljin je u travnju 1924. upozoravao na to, da je "nacionalno pitanje od specijalnog i unutrašnjedravnog pretvoreno u opće i međunarodno pitanje". Pobjeda proletarijata u Europi nije moguća bez "neposrednog saveza s oslobodilačkim

pokretom, u kolonijama", niti je rješavanje nacionalnog pitanja moguće bez proleTERSKE revolucije. Time je "nacionalno pitanje dio općeg pitanja revolucije, dio pitanja diktature proletarijata". Lenjinizam "priznaje da u narodno-oslobodilačkom pokretu ugnjetenih zemalja postoje revolucionarne sposobnosti i da se one mogu iskoristiti za obaranje zajedničkog neprijatelja, za obaranje imperijalizma".⁵

Pritom se Staljin pozivao na Lenjina, koji je tvrdio kako "drugog puta k internacionalizmu i stapanju nacija" nema i ne može biti izvan naizgled proturječnog procesa "internacionalističkog odgajanja radnika", i to takvoga u kojem radništvo ugnjetačkih nacija propovijeda pravo ugnjetenih nacija na samoopredjeljenje i odcjepljenje, a radništvo ugnjetenih nacija propovijeda "dobrovoljno ujedinjenje" odnosno bori se "protiv uskogrudnosti male nacije". Samo tako se može biti interaacionalistom.⁶

Većina komunista iz Hrvatske bila je svjesna da je zagovaranje centralističkog ustrojstva jugoslavenske države i inzistiranje na nacionalnom unitarizmu jednako samoubojstvu Partije. Stoga su većinom - osim osječke komunističke skupine - prihvatili federalističko gledište i sukobili se s Markovićevim pogledima. Različiti pogledi na nacionalno (ali i seljačko odnosno sindikalno) pitanje, koji su izazivali prijepore unutar KPJ i dodatno slabili ionako desetkovanu i demoraliziranu Partiju, naveli su Kominternu da poduzme oštrije korake. Nastupajući s jedne strane kao instrument sovjetske vanjske politike, a s druge strane kao središnjica i nalogo-davac nacionalnih sekcija komunističkog pokreta, Kominternu je posegla za ustrojenjem *Komisije za jugoslavensko pitanje*. To je tijelo djelovalo od 21. ožujka do 6. travnja 1925., sa zadaćom ocijeniti gledišta partijske oporbe i predložiti rješenje.

(nastavit će se) •

1 Isto, 104-105.

2 Mbt (Ante Ciliga), *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju*, *Borba*, br. 37, Zagreb, 11. oktobra 1923., nav. prema: S. Marković, *Tragizam malih naroda* n dj 147-151.

3 Đuro Cvijić, *V čemu je suština spora?*, *Borba*, br. 42, Zagreb, 15. novembra 1923., na istom mjestu, 153-155.

4 I. Očak, *Gorkić*, n. dj., 64.

5 Josif V. Staljin, *O osnovama lenjinizma. Predm'anja odriana na Sverdlovljevu univerzitetu početkom travnja 1924.*, u: *Pitanja lenjinizma*, III. izd., Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1981., 51-53.

6 V. I. Lenjin, *Rezultati diskusije o samoopredelenju*, *Dela*, tom 24, str. 55-56., cit. prema J. V. Staljin, n. dj., 58.